

Basa István:

A babiloni zsidó központ története

(K.u. III. sz-1040)

Az első galut (Kr. e. 586. Áv hó 9.-538 a babiloni fogság) óta soha sem szűnt meg a zsidó élet Babiloniában. Kr. e. 520-ban a Babiloniából hazatérőket úgy választották ki, hogy minden egyes nemzetségben legyenek egyfelől, ha maradtak is zsidók Babiloniában, jelképesen az egész nép hazatért hazájába, hiszen mindegyik egykori nemzetség újra képviselve volt az újjáépülő országban. Másfelől pedig ilyenmódon szorosabbá lett a kapcsolat az erc jisraeli és a babiloni zsidóság között, hiszen minden babiloni zsidónak éltek most már rokonai Erecben, akiknek boldogulásáért szinte személyes felelősséget is érzett. A babiloni zsidóság politikai és anyagi erejével támogatta is az új országépítés súlyos feladataival küzdő erci testvéreit.

A második Templom felépítése után (Kr. e. 516. Peszach ünnepén szentelték fel) egyre nehezebbé vált az élet Júdeában és szamaritanusok egyre inkább kiterjesztették hatalmukat a zsidókra, ez keveredéshez vezetett. Az erc jisraeli zsidó közösség válságának híre eljutott Babiloniába is. Az ottmaradt jómódú és tekintélyes zsidóság úgy érezte segítenie kell. Egy lángoló zsidóérezsű férfiú, Ezra az írástudó vezetésével királyi engedéllyel Kr. e. 458-ban egy 1700 főnyi csapat indult az erci zsidóság megsegítésére. Ezra azonnal hozzáfogott az erkölcs helyreállításának munkájához. Szigorú parancsot adott a szamaritanusoktól való teljes különválásra. A zsidó férfiakat arra kötelezte, hogy pogány és félpogány feleségeiktől váljanak el. Tizennégy évvel Ezra után (Kr. e. 444) érkezett Erecbe Nechemja. Ő már nem pap, nem is írástudó, hanem gyakorlati politikus volt. I. Artaxerxés perzsa király bizalmasa volt, ezt hagyta oda azért, hogy a kicsiny népen segítsen. Felépítette Jeruzsálem falait, megszervezte a fegyveres védelmet, eltörölte az adósrabszolgaságot és megszervezte a kereskedelmet. Ezek segítségével a nép megerősödött és így elérkezett végre az a nap is, amelyet Ezra annyira áhított: a Tóra felolvasásának és a nép felesketésének a napja. A Kr. e. 44. év Tisri 1-jén, Ros Hasana napján összegyűlt tömeg megvallotta bűneit és szenteskűt tett a Tóra törvényeinek követésére; az idegen szokásokkal való teljes szakításra.

Ez az esemény döntő jelentőségű a további zsidó történetben. A vallásos törvény ettől fogva lett uralkodó a zsidóságban, a zsidó nép ekkor lett a Könyv, a Törvény népévé. A politikus Nechemja segítségével diadalt aratott Ezra, a vallásos ember. Azért, hogy a vallásos szellemnek ez a győzelme ne legyen múlandó, Ezra és Nechemja életre hívta az úgynevezett Nagy gyűlekezetet. Ez a testület volt hivatva arra, hogy távozásuk után a fejlődés folytonosságát biztosítsa. Amikor Nechemja küldetését elvégezvén, visszatért a perzsa fővárosba, Ezra pedig elhunyt, a zsidó nép ügyeit ez a gyűlekezet vezette tovább. Őneki köszönhető, hogy a két férfiú életművét nem nyelték el a századok. Most, hogy láttuk a babilonai zsidók szerepét Erec felvirágoztatásában, térjünk vissza Babiloniába.

Babilonia fölött előbb a perzsák, majd rövid ideig a görögök, végül pedig a parthusok uralkodtak. A Kr. e. IV. századból egy szerencsésen megghiúsult zsidóüldözés emlékét őrzi a bibliai Eszter könyve. Eszter könyvének történeti kerete: Szüza városát helyesen írja le, helyesen figyelt meg bizonyos perzsa szokásokat, Achásvéros (Xerxész héber átírása) ismert személyiség és a király erkölcsi pártjára egyezik azzal, amit Hérodotosztól ismerünk. Mégis a

zsidók kiirtására vonatkozó rendelet nehezen egyeztethető össze az Achmenidák türelmes politikájával; még kevésbé valószínű, hogy megengedte volna, hogy saját alattvalóiból hetvenötezer embert legyilkoljanak, és ezek minden ellenállás nélkül engedték volna magukat lemészárolni. A történelem adatai szerint Xerxés felesége Amesztrisz volt, és így nem ad helyet sem Vashti, sem Eszter számára. Ha Mardokeust Nebukadnezár idejében hurcolták el (Eszter 2,6), körülbelül 150 éves lett volna Xerxész idejében. Eszter könyve azt beszéli el, hogyan menekült meg a nemzet egy asszony közbenjárására. A Perzsiában élő zsidók létét egy mindenható miniszter, Ámán fenyegette. Eszter zsidó létre királynő lesz, de így is nagybátyjának Mardokeusnak az irányítása alatt marad. Eszter megfordítja a helyzetet Ámánt felakasztják, Mardokeus kerül a helyére s a zsidók legyilkolják ellenségeiket. A győzelemnek az emlékére elrendelik a Purim ünnepét. Az elbeszélés bemutatja, hogy a zsidók az antik világban gyűlöletesek voltak különös életük miatt, amely szembeállította őket a fejedelem parancsával (vö. Antiochusz Epifanész üldözését). A kegyetlen eljárás meglep mindenkit, de nem szabad elfelejteni, hogy a könyv korábbi a keresztény kinyilatkoztatásnál. Érvényesülnek benne irodalmi motívumok is, pl. a hárem cselszövései; a mézárások nem szolgálnak másra, mint a történet drámaivá tételére. Mardokeus és Eszter felemeltetése és megszabadítása végeredményben emlékeztetnek Dánielre vagy inkább Józsefre. József történetében az Isten nem nyilvánítja ki külsőleg hatalmát, hanem irányítja az eseményeket. Ugyanígy van Eszter könyvében is, ahol Isten neve nem is szerepel, mégis a gondviselés irányítja a dráma bonyolult eseményeit. A szereplők tudják ezt és minden bizalmukat istenbe vetik, aki megvalósítja tervét, mégha csődöt mondanak is az emberi eszközök, melyeket kiválasztott (Eszter 4, 13-17). A görög források vallásosabb színezetűek (a liturgiában mind szerepelnek e részek), de csak kifejtik azt, amit a héber szerző burkoltan ad elő.

A görög fordítás már Kr. e. 114-ben megvolt, Egyiptomba küldték, hogy a Purimot hivatalos ünnepként elfogadják (Eszter 9, 31). A héber szöveg ennél korábbi; a Makkabeusok 2. könyvének 15,36 része szerint ereci zsidók Kr. e. 160-ban ültek egy „Mardokeus napot”, mely feltételezi Eszter történetének ismeretét, talán magát a könyvet is, ami a perzsa uralom végén vagy a hellenista kor elején keletkezett. Eredeti viszonya a Purim ünnepéhez bizonytalan. Eszter 9, 20-32 hozzáadásának látszik. Az ünnep eredete homályos, és lehetséges, hogy a könyv utólag kapcsolódott vele össze (2 Mak. 15,36 nem ismeri a Purim szót Mardokeus napjával kapcsolatban), hogy történetileg igazolja. Ezek ellenére Ahasvér és Ámán (Hámán), Eszter és Mardokeus (Mordecháj) könnyes-diadalos története azóta is a zsidó sors csodás változásainak örök jelképe maradt.

A babiloniai zsidók élénk kapcsolatban maradt az erccel. A babiloniai az ország kevésbé elpusztított északi része, Galilea lett. A galileai Usa városában alapított Simon ben Gamliél az elpusztított javnei iskola helyett új otthont a zsidó szellemnek. Az új tanháznak társadalmi és politikai bajokkal kellett megküzdenie. A zsidó nép nagyrésze elszegényedett. Csak nagyon keveseknek volt egy öltözet ruhánál többjük, sokan kölcsönként ruhában jártak. Egy ing komoly vagyontárgynak számított. A földművesek kölcsönként állattal szántottak. A mindennapi gondokkal küzdő tömeg gyanakvással nézte a tudósokat, akik szerintük elvont vallási és jogi vitákkal töltötték idejüket. Ezt a nagyrészt földművesekből, pásztorokból kikerült réteget nevezték ám háárecnek „a föld népének”.

A belső ellentétek mellett is lassanként megnyugodott az ország. Hiszen nincs olyan seb, amely előbb-utóbb be ne forna. A tanház vezetői, akik a patriarcha címet viselték, a római hatóságok ismét a zsidóság hivatalos képviselőinek ismerték el. Marcus Aurelius római császár (161-180) állítólag személyes kapcsolatban állt Jehuda hanászi patriarchával. 212-ben Caracalla császár a többi provincia lakóival együtt a zsidóknak is megadta a teljes római

polgárjogot. Nagy változás állt be a szellemi életben is. Mindeddig a Tórához fűződő sok-sok magyarázatot „szóbeli tan”-nak tekintették és nem írták le. Most, részben az egyre gyarapodó anyag áttekinthetetlen tömege miatt, másrészt a kiváló tudósok vértanúhalála következtében félő volt, hogy az évszázadok kutatásának eredményei feledésbe merülnek. Ezért a szóbeli tant írásba kezdték foglalni. Ebben két tudós járt elől: Rabbi Akiba és Rabbi Jusmael. R. Akiba tanítványaival együtt tárgy szerint csoportosította az egyes hagyományokat, törvényeket és rendelkezéseket, míg R. Jusmael és iskolája a Tóra mindenegyes mondatához azok sorrendjében gyűjtött össze a hozzájuk fűződő magyarázatokat. R. Akibának rendszere alapján, sok kiváló tudósnak, az úgynevezett tannáknak gyűjtését és hagyományait felhasználva, állította össze 200 körül a legnagyobb tekintélyű patriarcha Jehuda hanási a zsidó vallásnak a Tóra utáni első nagy törvénykönyvét, a Misnát (ismétlés, tanulmányozás). A Misnában Jehuda hanási a szóbeli tan hatalmas anyagából az általános érvényű és törvényerejű intézkedéseket gyűjtötte össze. Az egész anyagot hat részre osztotta: földművelési, ünnepi, házassági, büntető és magánjogi, áldozati és tisztasági törvényekre. A hat rész 63 kötetre, traktátusra oszlott. A Misnában együtt szerepelnek vallási és világi törvények, és erkölcsi tanítások. De abban is különbözik a Misna a mai törvénykönyvektől, hogy a többségtől elfogadott nézet mellett kisebbségi véleményt is közöl. Ezzel lehetőséget adott arra, hogy az egyszer elfogadott véleményt akármikor felülvizsgálják. A Misna az egész későbbi zsidó vallásjogi irodalom kiindulópontjává vált. Jusmael iskolájából viszont a tóramagyarázó művek, a midrások (magyarázat, fejtegetés) kerültek ki. Rosszabbra fordult az ereci zsidóság helyzete a IV. század elején, amikor a kereszténység a római államvallásá lett (325). Az uralomra jutott kereszténység a zsidóságban vetélytársat látott. Megkezdődött a zsidók jogainak megnyirbálása. Sok zsinagógát leromboltak. Rövid fellelegzést jelentett csupán Julianus Apostata uralma (361-363), aki a kereszténység államvallás jellegét megszüntetve minden vallásnak teljes szabadságot biztosított. Halála után annál rosszabb lett a helyzet. A római birodalom kettészakadt. Palesztina a kelet-római (bizánci) birodalomhoz került, amely teljesen az egyház befolyása alatt állt. Justinianus császár (527-565) nagy törvénykönyvében, a Corpus Jurisban a zsidóellenes intézkedések egész sorát iktatta törvénybe. Zsidó nem viselhetett állami hivatalt, nem tarthatott rabszolgát, viszont súlyos adók terhelték. Új zsidó templomot nem volt szabad építeni, a Tórát csak görög fordítással volt szabad olvasni. Az ereci zsidóság vagyoni erőben, jelentőségben és számban is egyre fogyatkozott. Mindehhez hozzájárult az is, hogy 614-től 628-ig az ország a perzsa-bizánci háború színterévé vált. A perzsákat az ereci zsidók felszabadítóként üdvözölték, és velük szövetségre a bizánciak ellen harcoltak. Végül is 14 éves harc után a bizánciak visszaverték a perzsákat (628). Így a zsidóság sorsa újabb, minden eddiginél súlyosabb üldözés lett, amelynek csak tíz év múlva (638) bekövetkezett arab hódítás vetett véget.

A IV. századra esik a zsidó naptár reformja is. Eddig évről-évre a patriarcha állapította meg, hogy a következő év egyszerű vagy szökőév legyen-e. Ő közölte a havonkénti újhold pontos idejét is. A patriarcha naptármeghatározását követek vitték szét a galutban (száműzetés). Így a galuti zsidóság vallási kérdésekben a patriarchától függött, hiszen az ő döntése nélkül még az ünnepeket sem tarthatták meg a kellő időben. A patriarcha fontos szerepe az egész ereci zsidóság tekintélyét növelte. Az elnyomás súlyosbodásával II. Hillél patriarcha (320-365) önként lemondott a naptármegállapítás jogáról és végleges zsidó naptárt állapított meg. Ettől kezdve az általa készített naptár alapján mindenki maga is megállapíthatta a mindenkori ünnepeket. Ezzel a patriarchátusnak vallási vezető szerepe megszűnt, és egy évszázaddal később (429) megszűnt maga az intézmény is. Az ereci zsidóság a naptárreformmal az utolsó összekötő szálát is kénytelen volt kiadni kezéből, amely a galut zsidóságával összekötötte. A

naptár végleges megállapítása azonban nemcsak politikai szempontból jelentős tett, hanem a zsidóság akkori csillagászati tudását is bizonyítja. Az ezerhatyáz évvel ezelőtt megállapított naptárt azóta is változatlan alakjában használja az egész világ zsidósága. Amint már az elején mondtam, az első galut óta soha nem szünetelt a zsidó élet Babiloniában. A babiloni zsidóság, amely a perzsa fennhatóság alatt békét élvezett, mindig fenntartotta Erec zsidóságával való kapcsolatát. Évenként kétszer siettek követek Erecből Babiloniába, hogy közöljék Tisri és Nisszan hónapok újhaldját. Babiloniából pedig tudnivágyó fiatalok sereglettek az ereci iskolákba. Bar Kochba szabadságharcának leverése után megkezdődött az ereci zsidóság kivándorlása Babiloniába. A IV. században a kivándorlási folyamat meggyorsult és két emberöltő alatt Erec zsidó lakossága tizedrészére csökkent. A zsidóság életében a vezetőszeretet a babiloni zsidóság vette át. Babiloniában a zsidó nép önkormányzatot élvezett. Községenként szerveződtek és minden gyülekezet élén előjárók és bírák álltak. Az előjáró feladata volt a vallásos élet irányításán kívül a szegények gondozása és a kereskedelmi élet feletti felügyelet. A bírák a zsidók közötti perekben a Tóra törvényei szerint ítéleztek. Nemcsak pénzbírságot vehettek ki, hanem súlyosabb büntetést is alkalmazhattak. Ennek következtében Babiloniában igen magas szintet ért el a jogtudomány. Az ország zsidóságának élén a rés-galuta (a galut feje) latinul exillarcha állt. Az exillarchát a perzsa király nevezte ki a legelőkelőbb zsidó családok tagjai közül, akik magukat Dávid királytól származtatták. A Dávid-dinasztiából való származás miatt a nép szívesen vetette alá magát hatalmuknak. Egy régi krónika felsorolja mindnyájuk nevét és származásukat visszavezeti egészen Zerubabelig, Jojachin, judai király unokájáig, aki szerinte visszatért Babiloniába és törzsatyja lett az exilarcha nemzedékek hosszú sorának. Ez a krónika a harmadik évszázadig tizenöt nemzedéket sorolt fel, de több mint kétséges, hogy fennállott-e exilarchátus az ó-perzsa és görög dinasztiák alatt is. Csak a hadriánuszi időből ismerjük az első történelmi bizonyítékot. Ebből az időből származó források egy Achija, vagy Nechunja nevű rés-galutát említenek, aki Jósua unokaöccsét támogatta abbéli szándékában, hogy az egész zsidóság szellemi vezetését a szent földről Babiloniába tegye át. Később találkozunk még egy Mar-Huna nevű res-galutával, akinek holttestét, végrendelete szerint, I. R. Juda idejében Palesztinába szállították, hogy tetemei a szent földben nyugodjanak. Ettől az időtől fogva nem szakad meg az exilarchák láncolata egészen a 11. századig, döntő befolyást gyakorolva a babiloniai zsidók történelmi fejlődésére. Az exilarchának a királyi udvarban is nagy tekintélye volt. Ő volt a zsidóság vezetője és népének képviselője a hatóságok előtt. Ő nevezte ki a zsidó községek bírát. Hivatalának fenntartására a zsidóság évi adót fizetett. Szükség esetén a gazdasági életbe is beavatkozott. Joga volt a kereskedők súlymértékét ellenőrizni, az árrágítást megakadályozni, munkabéreket és munkaidőt megállapítani. Előfordult az is, hogy a rés-galuta rossz termés idején a zsidóság számára hivatalos kenyér-árakat állapított meg. Ez azért volt lehetséges, mert azokban a városokban, ahol zsidók éltek a lakosság túlnyomó többségét ők alkották.

Babilonia alatt egy kis kerületet értettek, mely az Euphrates keleti oldalán terült el és amelynek a középpontja Pumbadita volt. Ez a kerület Nahardeától (északon) Szuráig (délen) terjedt, körülbelül húszezer négyzetkilométer területen. De olykor ennek a kerületnek is csak a legdélibb részét nevezték Bábelnek, Nahardeát is beleértve.

A zsidó Babilonia határainak ismerete az akkori zsidó történelemre nézve nagyon fontos volt. Még Erecben is a babiloniai zsidó bennszülötteket tekintették a legtisztább származású fajzsidóknak, minthogy azok pogányokkal, rabszolgákkal, vagy törvénytelen ágyból származókkal való keveredéstől a legszigorúbban tartózkodtak. Erec ebben a tekintetben mögötte maradt Babiloniának és ezt maga Erec is elismerte. A zsidó babiloniai terület több kisebb kerületre oszlott, melyek székhelyeik után kapták nevüket. Így Nares, Jura,

Pumbadita, Nahardea, Nahar-Pakod, Machuza és egyéb kerületek, melyek közül mindegyiknek volt valamely jellemző sajátossága, mely a nyelvjárásban vagy szokásban, sőt némely helyen súlyban és mértékben is megnyilatkozott. Különösen négy város tűnt ki ezek közül mint kiemelkedő központok, melyek felváltva birtak hegemoniát az egész területen. Első helyet Nahardea (Naarda, a város és a kerület neve) foglalja el. Erősített város volt az Euphrates és a Naraga csatorna mellett a zsidó Babilonia határánál, majdnem csupa zsidó lakossággal. Nahardea hosszú ideig a babilonai községek kincstára, ahol a templomajándékokat gyűjtötték össze, míg erős fedezet alatt Jeruzsálembe küldték. Nem messze innen az euphrateszi főcsatorna mellett terült el Pumbadita. Pumbadita szinte teljesen zsidó város volt, ősrégi községekkel, mely a babiloni zsidóság vezetőjeként szerepelt. Kerületében több kisebb város és erődítmény (akra) volt. A pumbaditaiak éleselméjségükről és furfangosságukról, sőt ravaszságukról voltak híresek. Pumbaditától délre terült el Mata-Mechaszia városa, egy Szura nevű tó mellett, ettől a tótól kapta a város is a Szura nevet. Lakossága vegyes volt zsidó és nabateus. Szura környéke Mezopotámia legtermékenyebb vidékéhez tartozott; mély fekvése miatt itt az Euphratesz csatornáival és mellékfolyóival évenként kiöntött és az áradás az egyiptomihoz hasonló termékenységet idézett elő. Mata-Mechaszia szegénységével és lakosságának becsületességével tűnt ki a babilonai zsidók közül. A két város egymáshoz való viszonyát jól jellemezte az alábbi közmondás: „Jobb lakni Nata-Mechaszja szemétdombjain, mint Pumbadita palotáiban”. Ezzel a három várossal versenyzett Machuza, melyet a királyi csatorna után, mely a város közelében a Tigrisbe ömlik (Nahar-Malka), Machuza-Malkának és Moaga-Malkának is neveztek, magaslaton feküdt kettős falrendszer és mély árok védte. Közelében várcsatorna is volt, Akra di-Coche, mely a fővárosnak, Ktesiphonnak szolgált védelméül. Dacára a nagyfontosságnak, mellyel Machuza és a vár az uralkodó partusok és perzsák előtt birt, mégis csupa zsidó lakott benne. A város lakóit könnyelműeknek, élvhajászóknak mondták, akik a könnyed életmódra törekedtek és inkább törődtek a világ, mint Isten dolgaival, ezért „pokoljelölteknek” is hívták őket. A gazdag parthus főváros, Ktesiphonnak közelléte bizonyára szintén befolyással lehetett a machuzaiak fényűző életmódjára. Magában a királyi rezidenciában és a közelfekvő újonnan épült Ardrisban is számos zsidó lakott.

A zsidó gazdasági élet Babiloniában ugyanúgy mint Palesztinában a földművelésen alapult. „Többet ér a kis föld, mint a nagy árúraktár.” - mondta egy szállóige. A súlyos állami adók miatt azonban sok kisbirtokos tönkrement és földjét átadta a gazdagabb nagybirtokosoknak, ő maga pedig bérlőként dolgozott tovább. Egyes esetekben a kisbirtokosok közösen művelték földjüket, akárcsak manapság a kibucokban és a szövetkezetekben. Az egymásra utaltság érzését a csatornázási rendszer is felébresztette. A földet ugyanis csatornákkal öntözték, ezek fenntartásáról pedig a csatornák mentén húzódó földek birtokosai közösen gondoskodtak. A parasztnyomor miatt sokan napszámosnak szegődtek el a gazdag urak birtokaira, mások pedig a városokba költöztek. A városi zsidóság főfoglalkozása az ipar volt. Azt tartották, hogy az az apa, aki nem tanítja fiát valamilyen mesterségre, az egyenesen rablónak neveli. Ezért a legkiválóbb tudósok Palesztinában csakúgy, mint Babiloniában egyúttal iparosok is voltak. A zsidók között elterjedt minden fajta ipar. Még a tudósok között is találunk kútásókat (ezt tekintették az ókorban az egyik legnehezebb testi munkának) favágókat, kovácsokat, pékeket stb. A városokban kialakult a zsidó kereskedő-réteg is. A kereskedelmi élet hetipiacokon és nagyvásárokon folyt le. A zsidó önkormányzat vigyázott a kereskedelmi élet tisztaságára, az árdrágítást szigorúan büntették. Megállapították az egyes árúk haszonkulcsát is (általag tizenhét százalék), a piacokon az árak ellenőrzésére külön felügyelők működtek, akiket az exilarchák neveztek ki.

Az V. század folyamán a perzsa birodalomban belső zavarok támadtak. A lakosságra nehezedő súlyos állami terhek általános elszegényedéshez vezettek, ez pedig társadalmi és vallási forrongást idézett elő. A belső zavarok a zsidóság életére is hatással voltak. Mozgalom keletkezett, amely az emberek teljes egyenlőséget és vagyonközösséget hirdetett (mazdakiták). Ennek zsidó hívei is voltak. A belső zavarok a zsidóság belső életének egyensúlyát is veszélyeztették. A fordulatot itt is az arab hódítás jelentette. A VII. század derekán az egész Közel-Kelettel együtt a perzsa birodalom is arab birtokba került. Azok a zsidók, aki a III. század elején Babiloniába költöztek, a tudás és a Tóra szeretetét is magukkal vitték. Csak hamar iskolák keletkeztek, amelyek elhomályosították az eredeti iskolák hírnevét is. A legkiválóbb erégi tudósok is Babiloniában kerestek menedéket. Új szükségletek támadtak ebben az országban, melyeket Erec nem ismert, az új szükségletek új törvényeket és halachákat követeltek és így indult új fejlődésnek a törvény, amiben, mint már említettük jelentős része volt Babiloniának. Nagyobb számban mentek a tanulni vágyók Babiloniából az utolsó tanaita nemzedék korában I. R. Jehuda patriarchátusa alatt a galileai iskolákba; pont az utolsó pillanatban tudták átmenteni az évszázadok tudását Erecből Babiloniába, ezzel a sors jelentősebb közrejátszott. R. Chija, Kafriból és két fia, rokonai: Abba-Aréka és Rabba-bar-Chana, Abba és fia Sámuel, I. R. Jehuda iskolájának kiváló növendékei voltak. Közvetlenül vagy közvetve, de ők lettek Babilonia mesteri, mintaképei. R. Chija és fiai vezették rokonuknak, Abba-Arékának kiképzését, akinek ősrégi babilonai hagyományokat (hilcheta-babla) adtak át és ki a babilonai a tudományos élet tulajdonképpen megalapítója volt. Teljesen tudomány nélkül Babilonia sem volt. Nahardea székhelye volt a törvényszéknek és a tanháznak mely a Szidra nevet viselte. Abba-Aréka, a hagyományokban Ráb (175-247). Rendkívüli dolgokat írtak le ifjú kori szellemi képességéről. Ezért nagy várakozást fűztek hozzá hazájában. Barátja és tanuló társa Sámuel és R. Sila nahardeai iskolafő (rés-szidra) nagy szeretettel fogadta miután visszatért tanulmányai után hazájába. Nemsokára meghalt R. Sila, akinek halála után Rábnak kellett volna elfoglalnia helyét, de visszalépett ifjabb barátja, Sámuel javára, akinek Nahardea szülővárosa volt. E kor exilarchája, akinek a neve valószínűleg Anan volt, úgy látszik, a tőle függő hivatalok belöltésénél tekintettel volt a babilonai tudósokra. Abba-Arékára ruházta az exilarcha a piacmesteri (agoranomosi) tisztséget, a súly és mérték felett való felügyelettel. A res-galuta azt kívánta Abba Arékától, hogy ügyeljen a piaci árakra és akadályozza meg az élelmiszerek drágítását és midőn Abba egy piacügyi törvényre hivatkozva nem akart a kívánságnak eleget tenni, börtönbe vetették, ahonnan hamarosan kiszabadult. Agoranomosi hivatalából kifolyólag gyakran kellett Abba-Arékának utazásokat tennie a zsidó Babilonia különböző kerületeibe és így ismertté lett az egész országban. Az utolsó parthus király, III. Artaban (216-226) az arsacidák dinasztiájából, aki talán egy ilyen körutazás alkalmával találkozott vele, oly nagyra becsülte, hogy egyszer értékes gyöngyöket küldött neki ajándékkul. Midőn Artabán elesett, Ráb gyászt öltött érte és szomorúan szólt: „Feloldódott a nekem olyan drága kötelék!” Utazásai közben tapasztalta Ráb, hogy mekkora tudatlanság és a zsidó törvényekben való járatlanság uralkodik azokban a községekben melyek a központtól távol esnek. Ráb, hogy a tudatlanságból származó áthágásoknak elejét vegye, megszigorított némely dolgokat és megtiltotta azt is ami meg volt engedve. Több megnehezítés keletkezett ilyen módon, melyek aztán Ráb auctoritásánál fogva törvényes erőre emelkedtek. Éppen elhanyagolt állapotok miatt, melyben Szura vidéke volt, birta Rábot arra, hogy iskolát alapítson, hogy az ide-oda utazó tanítványok által terjedjenek a törvényismeretek. És e nagy műve sikerült is. Ha elismerjük, hogy a vallási törvények kiépítése sokat járult hozzá a zsidóság fenntartásához, akkor nagy része van ebben az érdemben Abba-Arékának. Majdnem nyolc évszázadon keresztül székhelye és bölcsészeti

iskolája volt Szura a Talmud tudományának. A tanházat, mely a szidra nevet viselte, Abba-Aréka még jóakarója Artaban életében (valószínűleg annak a segítségével) nyitotta meg (219 körül). A hallgatók hatalmas tömegben gyűltek körülötte össze. Tanítványai oly rajongással vették körül, hogy röviden Ráb-nak (mesternek) nevezték, amint a patriarchát Rabbi, vagy Rabbenu néven szólították és ez a cím Abba-Aréka állandó neve lett. Iskolája a Bé-Ráb nevet viselte és ezzel az elnevezéssel jelölték később az iskolát általában. Az év két hónapjában, a tavasz és ős kezdetén, ádáriban és elulben gyülekeztek össze a tanítványok Szurában. Ebben a két hónapban, melyeket gyülekező hónapokban (Jarché-kalla) neveztek, naponta voltak előadások reggeltől fogva, úgy, hogy a tanulók alig szakíthattak maguknak időt az étkezésre. A nyilvános előadás neve kalla volt. E két hónapon kívül nyilvános előadásokat tartott még Ráb a főünnepeket megelőző héten, de ezeken az előadásokon nemcsak a tanulók, hanem az egész nép vett részt.

Az exilarcha is Szurába jött erre az időre és fogadta az egybegyűlt tömeg hódolatát. Ezeket az ünnepi előadásokat riglének nevezték. A kalla-hónapoknak és rigle-heteknek polgári jelentőségük is volt. A bírói hatóságok szüneteltek és a hitelezők nem idézhették adósaikat a törvény elé. Ráb gondoskodott tehát úgy a tudatlan nép oktatásáról, mint a tanítványok kiképzése által a törvény terjesztéséről. Ráb a misnához következtetéseket és magyarázatokat fűzött, melyeket memrának neveztek, nagy számban maradtak fenn tőle és ezek Sámuel és R. Jochananéi pátriárcha elmékedései mellett a talmud jelentékeny részét alkotják. A legtöbb esetben amóra kortársai között Ráb a szigorítások mellett foglalt állást és megtiltotta a tiloshoz közeljáró megengedettet is, természetesen a törvényben járatlan babiloniakra való tekintettel. Ráb határozatai legtöbbször törvény erejűvé váltak, azoknak a kivételével, melyek jogi kérdésekre vonatkoznak, mert auctoritását leginkább a rituális kérdésekben ismerték el. Legkeményebben a házasságot szabályozta, minden oldalról. A válást is szabályozta, a rendeletei ellen vétőktől megtagadta a törvény védelmét. Mindezek az erkölcsi törvények általános érvényre emelkedtek. Törvényszékek tekintélyét is emelte. Az idézésre mindenkinek meg kellett jelennie a törvényszék előtt; a bírói szolgákat hivatalos tekintéllyel ruházta fel; az ellenszegülőket kiközösítéssel büntette. A kiközösítésnek Babiloniában szigorúbb formája volt, mint Palesztinában, azért jobban is hatott. A kiközösített bűnét nyilvánosan kihirdették és mindenki kerülte a társaságát, míg hibáit jóvá nem tette.

Babiloniában, hol a zsidó lakosság külön társadalmat alkotott, elegendő volt a kiközösítés arra, hogy a törvénynek tekintélyt és engedelmességet szerezzen. Ráb tehát két irányba működött: megnemesítette az erkölcsöt és tudományos mozgalmasságot teremtett egy országban, mely az előtt, amint a források írják: „szabad, végtelen ugarföld volt”. Huszonnyolc esztendeig, egészen idős koráig működött Ráb a szurai Szidrában (219-247). Mikor meghalt, Babilonia egy esztendeig gyászt tartott. Eredetibb és többoldalú, mint Ráb volt barátja, halachikus ellenfele és munkatársa volt a babiloni zsidó lakosság emelésében: Sámuel (160-257). Ő is Galileában tanult I. R. Jehuda patriarcha iskolájában. Szellemi tevékenysége három részre osztható: a törvényt magyarázatra, a csillagászatra és az orvostudományra. Mint amóra a rituális törvények ismeretében nemerte el Abba-Arékát, de jogismeretével messze felülmulta. Sámuel kifejlesztette és gazdagabbá tette a zsidó jogot minden irányban és összes halachikus döntései törvényekké váltak. De egyik határozata sem bír olyan nagy jelentőséggel, mint az, hogy az ország törvényei épp oly kötelezőek a zsidókra nézve, mint saját törvényeik (Dina di-malchuta dina). Sámuel ezzel az alaptétellel nem kényszerű türelmet akart tanúsítani az idegenek törvényhozása iránt, hanem valóságos szabályt állított fel, melynek áthágása zsidó vallási szempontból büntetést von maga után. Az ország törvényeinek eme Sámuel általi szentesítése később mentőhorgony lett a szétszórt zsidóknak. Sámuel nagy hódolója volt a perzsa szellemiségnek és ezért a perzsa udvarnál nagyon kedvelt volt és I. Sabor királlyal

állítólag bizalmas barátságban élt. Ő maga a zsidóság áramlatában állva, annak tanaiban és hagyományaiban elmerülve, felülemelkedett a nemzetiség szűk látókörén, hogy tekintetét más népekre és más szellemi áramlatokra is irányíthassa. Sámuel foglalkozott a csillagászattal, de zsidó öntudatánál fogva, nem helyezett súlyt az asztrológiai naiv jóslatokra és csak a komoly csillagászattal foglalkozott. Sámuel ennek a tudománynak gyakorlatilag is hasznát vette. Összeállította az ünnepi naptárt, hogy a babiloniai zsidóknak ne kelljen mindig bizonytalanságban élniük az ünnepek dolgában és az újhold-megállapítását illetőleg ne kelljen függeniük az erעי patriarchától. De végül is nem vezette be, nehogy csorbítsa a patriarchaház tekintélyét. Sámuel orvosi tudományáról kevesebbet tudunk; dicsekedett, hogy három kivételével, gyógyítani tud minden betegséget. Sámuel és a szurai tanház alapítója között testvéri egyetértés uralkodott, habár a nahardeai Szidrá Ráb elhomályosította. Szerénységében önként alávetette magát Rábnak. Ráb halála után Sámuel lett egész Babilonia elismert vallási feje és mint ilyen tíz esztendeig, haláláig működött.

A tanházakban egyébként a tanítás öt-hat éves korban kezdődött. Előbb a Tórát, később a Misnát is tanulták. Világi tárgyakkal nem foglalkoztak. A babiloni főiskolák a mai hittudományi egyetemeknek feleltek meg. Erec zsidósága ekkor, az elnyomatás alatt a Biblia erkölcsi tanításában és a Biblia elbeszéléseihez fűződő legendákban keresett vigaszt. Ezeket aggádnak nevezték. Idők múltán a tanulmányi anyag annyira megduzzadt, hogy rendszeres összegyűjtésről kellett gondoskodni. Az V. század zavarai alatt egyes tanházakat be kellett zárni, így attól is tartani lehetett, hogy az összegyűjtött magyarázatok egy része feledésbe merül. A szerkesztés munkáját Rav Ási (megh. 427) és Ravina (megh. 499) végezték el. Ezt a jegyzőkönyvszerű magyarázat- és vitagyűjteményt gemarának nevezték. A misnát és a genárát együtt Talmudnak nevezzük. A Talmud - amely 37 kötetből áll - a Biblia után a zsidó nép másik kollektív szellemi alkotása. Jogi fejtegetéseinek finomsága, erkölcsi tanításainak szépsége az egyetemes irodalom egyik alapművévé teszi. Sok évszázadon át a Talmud volt a zsidó ember legfontosabb tanulmánya.

A középkorban a Talmud tanulmányozás tartotta ébren a világi tanulmányokból kizárt zsidó ember szellemi érdeklődését; elméjét a Talmud jogi fejtegetései csiszolták. A babiloni zsidósággal egyidejűleg a palesztinai iskolák is foglalkoztak a Misnával. Ezeknek vitáit is összegyűjtötték a IV. század közepén, az úgynevezett palesztinai Talmudban. A babiloniai Talmud azonban terjedelmében és jelentőségében is messze felülmúlta a palesztinait. Ha ma a Talmudról beszélünk, általában a babiloni Talmudra gondolunk. A Talmud mellett más szellemi alkotásokat is létrehozott e kor zsidósága. A szentírás magyarázat emlékei a III.-VIII. században összegyűjtött midrások. Ezek főleg sok szép legendát és erkölcsi tanítást őriztek meg a számukra. Nyelvtani szempontból foglalkoztak a Tóra szövegével a maszorettek. A könép nyelvére is lefordították a héber Tórát, ezek a targumok. A költészet is kezdetét veszi. A Talmudban szereplő tudósok vallásos költeményeit ma is imádkozzák. A VII.-VIII. század legkiválóbb költői, Jannáj, Eleazar Kalir, Palesztinában éltek. A zsidóság öntudatát, életakarát, szellemi életének folytonosságát biztosította. Egy legenda szerint egy pogány megkérdezett egy zsidó tudóst, miben áll a zsidóság ereje. Ez így válaszolt: „Keressz fel az iskolákat és a zsinagógákat! Amíg gyermekhangokat hallasz belőlük kiszűrődni, biztos lehetsz abban, hogy senki sem tehet bennünk kárt. Mert amiként Ezsua utódainak ereje öklükben van, úgy van Jákob utódjainak ereje a Hangban: a tudásban és a tanulásban”.

Források:

Biblia, Ezdrás könyve, Nehemiás könyve, Eszter könyve
A Talmud könyvei Bp. 1921-1923, reprint kiadás: Bp. 1989.

Szakirodalom:

A zsidók egyetemes története

Szerk.: Szabolcsi Miksa Bp. 1907.

Fernando Joannes: A zsidó vallás Bp. 1990.

Tóth Andrea: Elmélkedés Gül Babáról

Gül Babáról először gyermekkoromban hallottam: alakját a Gábor diák című magyar film elevenítette fel, feldolgozva azt a nép ajkán élő legendát, mely Gül Babát a budai rózsák atyjaként mutatja be. Hasonló történetet mesélt egy zarándok Tóth Bélának, az utazó hírlapírónak a dervisről: „Kalmár volt, amíg szent nem lett.” Halil bin Szaidnak hívták. A bazárban egy gyékényen árult a sok kapzsi és hitetlen boltossal, de már kereskedése is tetszett Mohamednek, mert illatszereket árult: palackba szűrt rózsaoilaját; karamániai gyökerekből csodálatos liktóriumot (pépes orvosság) tudott főzni, ettől a férjek hűségesek lettek, cédrus kenőcsétől édesebbé vált a csók, hasisától pedig boldog lett a boldogtalan. Korán-verseket adogatott igaz áron az igaz hívőknek. Egyik reggel boltja ajtaján egy vörös földdel festett baktató tevét látott, ekkor Mekkába zarándokolt. Majd a Kezánlik völgyébe hajózott, ahol az olajadó rózsaterem. Halil bin Szaid rengeteg viszontagság árán leste el a féltékeny bolgároktól az olajkészítés titkát. Harminchárom rózsamagot rejtett el olvasója harminchárom szemében, s Budára hozta őket, mert igazán csak a véröntözte föld kedvez a rózsák növekedésének. Mehemed Szokoli basa, a budai helytartó egy dombot adott neki (melynek neve máig rózsahegy). A rózsák új országát kőfállal vették körül, s a basa parancsot is kiadott: egyvégbe töröknek magyarnak, hogy életét veszti, aki csak egy szál rózsát is mer lopni abból a paradicsomból.

Persze szerelmes szívű magyar és török fiúk rózsasalopásáról is maradtak fenn történetek, a garázdaságokat azonban sohasem büntették halállal – Gül Baba kegyelmet kért. Tóth Béla gyűjtésénél ismerünk egy korábban (1861-ben), Vámbéry Ármin által bejegyzett történetet, melyet a tudós egy indiai zarándoktól hallott: Gül Baba, akit valójában Seik Zekinek hívtak, sokat bolyongott a világban, ennek ellenére nagyon tiszta ember volt; ezért kapta a Gül Baba nevet. Utolsó órája közeledtével Kandahorban tartózkodott. Még egyszer látni akarta Budát. „Egy nagyon nagy erőtől áthatva meg is érkezett oda”, hogy meghaljon a Duna partján.

Számomra a legérdekesebb egy 1935-ben Kis-Ázsiában kiadott gyűjtés volt: Élt valamikor Bagdadban egy nagy tudós, Velijiddin. Két fia volt. Az egyiket Sczejid Dzsófernek vagy más néven Güldedének, a másikat Esszejid Hüszejnnek, illetve Szünbüldedének hívták. Szulejmán udvarában éltek. Mindketten 1541-ben haltak meg. Güldede a budai csatamezőn. Szünbüldede pedig Romániában az Ulubej náhiyében. Mindkettő temetésén ugyanaz az Ebusszmid cfendi tartotta a halotti beszédet és a ceremóniákon Szulejmán is jelen volt.

Amilyen gazdag a Gül Babáról szóló legendakincs, annyira szegényes a korabeli történetírók megemlékezése. Az igazságot Gül Baba életéről és valós személyéről 500 év elmúltával nehéz kideríteni. Mindegyik itt közölt legenda kiemeli az alak egy-egy tulajdonságát, s azt felnagyítja: a rózsák atyja, a csodákra képes szent, a harcos, a megtért kereskedő. Egy érdekes momentum a későbbiekben fontos lesz: volt egy testvére, akit